

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ
ДІВЧАТ У ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ ЧЕРНІГІВЩИНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ–ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

У статті на основі архівних матеріалів висвітлюються особливості трудового виховання дівчат у початкових школах Чернігівської губернії.

***Ключові слова:** трудове виховання, трудова підготовка, трудове навчання.*

Постановка проблеми. В умовах ринкових відносин освіта є одним із найважливіших чинників, що забезпечує соціально-економічний потенціал суспільства, у зв'язку з цим особливо великого значення на сучасному етапі набуває розробка теоретичних і практичних аспектів проблеми трудового виховання підростаючого покоління. Одним із шляхів її вирішення є звернення до трудового досвіду минулого, його критичне осмислення й використання для оновлення системи трудової підготовки молоді. У зазначеному контексті виявлення регіональних традицій трудового виховання є актуальним для сьогодення, оскільки вони концентрують у собі цінний досвід багатьох поколінь і є дієвим засобом залучення школярів до духовної та матеріальної культури українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить про те, що проблема трудового виховання завжди займала значне місце у вітчизняній педагогіці. У другій половині ХІХ ст. питання трудової підготовки молоді вивчалися та аналізувалися у працях І. Анопова, П. Каптерєва, В. Сабаніна, Т. Лубенця, Г. Соломіна, К. Цируля та ін. У ХХ ст. плідно розробляли проблему трудової підготовки молоді С. Батишев, В. Борисенко, І. Бугаєвич, М. Котряхов, М. Кузьмін, М. Пузанов. На сучасному етапі питання трудової підготовки учнів стали предметом вивчення А. Вихруща, М. Левківського, С. Мазуренко, Л. Семеновської, В. Сидоренка та ін., які розглядають різні аспекти теорії і практики трудового навчання і виховання школярів в Україні.

Метою даної статті є виявлення особливостей трудового виховання дівчат у початкових школах Чернігівщини (друга пол. XIX – поч. XX ст.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз архівних матеріалів свідчить, що у загальноосвітніх закладах Чернігівщини (початкових училищах, вищих початкових училищах, зразкових училищах) в досліджуваний період трудовому вихованню дівчат приділялася належна увага. В силу специфічного соціально-економічного статусу жінки, як майбутньої дружини, матері, домашньої господині, трудове навчання дівчат у початкових школах мало свої особливості і здійснювалося у формі проведення уроків рукоділля. Відкриттю спеціальних рукодільних класів при початкових училищах сприяв уряд. Так, у 1871 р. були опубліковані “Закони і розпорядження уряду, які стосуються роботи земств”, де йшла мова про права і обов’язки інспекторів народних училищ, які повинні були, згідно із розпорядженням Державної Думи від 29 травня 1869 р. контролювати навчально-виховний процес у цих закладах. У пункті 15 Інструкції інспекторам народних училищ, затвердженої 29 жовтня 1871 р., наголошувалося: “Крім обов’язкових предметів, визначених для народних училищ, інспектор має докласти старання, щоб у міру коштів і наявних можливостей, вводилися у них рукодільні заняття і деякі ремесла, потрібні у тій місцевості, де знаходиться школа” [1, с. 15]. Види рукодільних занять мали бути приурочені до простого побуту і потреб місцевого населення. На Чернігівщині такі заняття почали вводитися у початкові школи в другій половині XIX ст.

Так, при Новгород-Сіверському училищі, відкритому у 1865 р. існувала безкоштовна післяобідня школа, у якій бажаючі дівчата могли навчатися рукоділлю: “У цій школі постійно буває до 50 учениць. Попечителька школи Н. Судієнко, за свій рахунок наймає класну даму, яка навчає дівчаток рукоділлю і слідкує за порядком у класі, коли вчителі проводять уроки. Взагалі, навчання у цій школі йде успішно” [2, с. 126]. Дещо пізніше, у 1872 р., був відкритий рукодільний клас при Борзнянському земському жіночому училищі, у якому рукоділля викладала вчителька Фільшен. Під її керівництвом учениці,

готуючись до майбутнього трудового життя, навчалися шити основні види одягу: дитячі сукні, верхні сорочки, спідниці, українські жіночі сорочки та ін. Частина виготовлених виробів йшла на продаж, а виручені гроші витрачалися на придбання необхідних інструментів та матеріалів: паперу (для викройок), грифелів, олівців, ситцю та ін.

У 1879 р. було відкрите Суразьке жіноче трикласне училище, в якому дівчатка, поряд із загальноосвітніми предметами, отримували ґрунтовну підготовку з рукоділля. В архівних документах зазначається, що “рукоділля у цьому училищі викладала засновниця училища Рубцова” [3, с. 143]. Не дивлячись на відсутність розроблених програм, заняття рукоділлям, за відгукми перевіряючих осіб, велися досить успішно завдяки досвідченості учительок і належному рівню їх фахової підготовки. Так, наприклад, у Каменському училищі Кролевецького повіту викладала рукоділля вчителька Д. Овчаренко, яка, “весь час присвячувала заняттям із дівчатками, причому дуже старанно займалася з ними рукоділлям” [4, с. 193]. У кінці ХІХ ст., в Чернігівській губернії було відкрито ще декілька жіночих початкових шкіл, у яких викладалося рукоділля. Переважно це були парафіяльні училища, розміщені у повітових центрах.

Стосовно осіб, які викладали рукоділля, то, потрібно відзначити, що серед них були як ті, що мали спеціальне свідоцтво про право викладання цього предмету, так і вчительки загальноосвітніх дисциплін. За свою працю вони отримували грошову винагороду у розмірі 60 – 300 крб., яка виплачувалася державним казначейством або ж надходила із місцевого бюджету.

Відносно матеріального оснащення рукодільних занять слід вказати, що воно відбувалося різними способами: у деяких училищах відпускалися по цій статті невеликі суми із міських коштів, в інших – матеріали купувалися за рахунок спеціальних фондів училища, а в переважній більшості училищ матеріали для роботи учениці приносили з дому. У якості позитивного факту, що сприяв поширенню рукодільних занять у початкових школах, необхідно назвати благодійні пожертвування окремих осіб, що виражалися у вигляді

грошових сум, приміщень для рукодільних класів або ж земельних ділянок для їх влаштування. Так, наприклад, у 1900 р. на сесії Борзнянського повітового земського зібрання слухалася доповідь управи про відкриття у 1900–1901 н. р. початкової земської жіночої школи з рукодільним класом на кошти, які заповів Борзнянському земству дворянин А. Котюхов. Контингент учениць уже створився із 39 дівчаток, яким було відмовлено у прийомі у міську земську школу через нестачу місць [5, с. 24].

У Новгород-Сіверському повіті громада селян с. Очкіна звернулася в управу з клопотанням про відкриття при початковому училищі рукодільного класу. Для приміщення рукодільного класу землевласником Є. Судієнком надавався будинок із садибою, який потрібно було перебудувати і облаштувати для цього класу [6, с. 160]. Крім сільських громад, ініціативу стосовно відкриття рукодільних класів виявляли і окремі особи, які були зацікавлені як у поширенні жіночої освіти в губернії, так і у підвищенні загального добробуту сільського населення. Так, наприклад, у 1911 р., місцевий меценат П. Коробка запропонував відкрити при Мринському двокласному міністерському училищі класи лозоплетіння та рукоділля. У якості особи, яка могла б викладати рукоділля в цьому училищі, він радив запросити досвідчену вчительку Мринської Людмилинської жіночої семінарії. При цій семінарії з 1911 р. існувало зразкове двокласне училище, у якому в якості обов'язкового навчального предмета вивчалось рукоділля. Про належний рівень його викладання свідчить позитивний відгук члена Державної Думи І. Ключева. Оглядаючи у квітні 1916 р. навчальні заклади с. Мрина (Ніжинський повіт), він відвідав зразкове училище й залишився задоволеним станом викладання у ньому [7, с. 20].

Стосовно рукоділля, то, слід зазначити, що вивчалось воно за “Програмою викладання жіночого рукоділля у двокласних училищах”, затвердженій попечителем Київського навчального округу 13 листопада 1909 р. [8, с. 36]. За цією програмою рукоділля викладалось і в інших двокласних початкових училищах, які функціонували на той час у Чернігівській губернії.

Так, наприклад, згідно з даними на 1 січня 1913 р. мережу початкових навчальних закладів Чернігівщини становили 1118 училищ, в яких навчалося у 1912 р. 107499 учнів, з них хлопчиків – 80243, дівчаток – 27256. У 48 училищах, двокласних міських та сільських, викладалося рукоділля, яким було охоплено 3794 дівчинки, тобто 14 % від загальної кількості учениць у початкових школах (1912 р.). У подальші роки, кількість училищ, у яких викладалося рукоділля, досягнувши у 1913 р. максимуму (51 училище), стала поступово зменшуватися. Різке скорочення кількості училищ, де викладалося рукоділля, сталося у 1914 р., коли розпочалася перша світова війна. Події пов'язані із нею, привели до відповідних змін в усіх соціально-економічних сферах і певною мірою, торкнулися діяльності освітянських закладів. У 1916 р. рукоділля викладалося тільки в 36 початкових училищах Чернігівської губернії і ним було охоплено 3799 дівчаток, що становило 8 % від загальної кількості учениць. Ще менший відсоток дівчаток спостерігався у початкових училищах підвищеного типу, а саме у міських училищах, створених згідно із Положенням від 25 травня 1872 р. У 1909 р. у Чернігівській губернії налічувалося 33 таких училища (31 чотирикласне і 2 трикласних), у яких навчалося всього 38 дівчаток (у змішаних училищах). Поступово кількість учениць у них збільшувалася, але все рівно залишалася незначною.

У 1912 р. у Київському навчальному окрузі були відкриті перші п'ять вищих початкових училищ, одне з яких – Гоголівське у Чернігівській губернії. У ньому навчалося 20 хлопчиків і 17 дівчаток. Оскільки нові програми у 1912 р. ще не були затверджені, то навчання здійснювалося за програмами чотирикласних міських училищ, згідно з якими дівчаткам викладалося рукоділля, як обов'язковий предмет (3 години на тиждень). Під керівництвом спеціальних учительок рукоділля дівчата навчалися шиттю, штопанню, в'язанню, вишиванню, крою білизни та іншого одягу. На купівлю матеріалів, необхідних для проведення рукодільних занять, виділялися суми у розмірі 50 крб. із коштів училища. Результативність рукодільних занять, значною мірою, визначалася рівнем фахової підготовки і досвідченістю вчительки. Загалом, у

викладанні рукоділля спостерігалася необхідна послідовність і поступовість і у багатьох училищах досягалися цілком задовільні результати [9, с. 29]. У 1913 р. кількість вищих початкових училищ набагато збільшилася, оскільки згідно із розпорядженням Міністерства народної освіти 1 січня 1913 р. відбулося реформування трикласних і чотирікласних міських училищ (за Положенням 1872 і 1869 р.). Переважна більшість їх була перетворена у вищі початкові училища, яких налічувалося у Київському навчальному окрузі у 1913 р. – 176. Необхідно відзначити, що найбільша їх кількість була у Київській губернії – 47 училищ, друге місце за числом вищих початкових училищ займала Чернігівська губернія – 36 училищ (23 чоловічих і 13 змішаних). У наступні роки кількість їх поступово збільшувалася, оскільки постійно відчувалася потреба у навчальних закладах цього типу. Зокрема, у 1916 р. було відкрито чотири вищих початкових училища: у Чернігові (жіноче), Батурині Конотопського повіту (змішане), Івангороді Борзнянського повіту (змішане) і Нових Млинах Сосницького повіту (змішане). Слід зауважити, що Чернігівське училище було першим жіночим початковим закладом підвищеного типу, відкритим на Чернігівщині. У ньому, так само, як і в змішаних училищах, дівчаткам викладалося рукоділля як обов'язковий предмет.

Підсумовуючи і завершуючи огляд занять з рукоділля у початкових школах Чернігівської губернії, потрібно констатувати їх безумовну цінність для загального розвитку учениць, підготовки їх до майбутнього життя та виховання у них важливих рис особистості – працелюбства, старанності, охайності, терплячості та наполегливості у роботі.

Аналізуючи зміст трудової підготовки дівчат у початкових училищах Чернігівської губернії, слід вказати на ще один, мало поширений її вид – заняття ткацьким ремеслом. Для прикладу можна назвати Банічську земську школу Глухівського повіту, у якій з 1902 р. існував для дівчат клас ткацького ремесла. Заняття у ньому відбувалися у післяобідній час. Невелика кількість учениць дозволяла одночасно проводити практичні роботи, пов'язані із освоєнням певних технологічних операцій. Перед їх виконанням давався

детальний інструктаж учительки і кількарразовий показ нею нових трудових дій. Предметами виробів учениць були доріжки, килими та інші різноманітні вироби. Про результативність занять ткацьким ремеслом свідчить участь учениць у роботі виставок, на яких демонструвалися їх вироби.

Висновки. Таким чином, трудове виховання дівчат у початкових школах Чернігівської губернії мало свої особливості що зумовили специфіку змісту, форм та методів рукодільних занять. Домінуюче місце у трудовій підготовці дівчат займало рукоділля. Воно мало у початкових школах необов'язковий характер і викладалося спочатку без спеціально розроблених програм учительками загальноосвітніх предметів або ж особами, які мали потрібну спеціальну підготовку. На початку ХХ ст. у зв'язку із виходом програм (1896 р., 1909 р.) викладання рукоділля набуло систематичного характеру і охоплювало наступні розділи: крій та шиття, в'язання, вишивання. Заняття з рукоділля проходили у післяобідній час кілька разів на тиждень. Основною організаційною формою навчання був урок, крім того практикувалася домашня самостійна робота. Домінуючими методами були фронтальна бесіда, інструктаж, пояснення, демонстрація зразків виробів, показ учителем трудових прийомів, практичні роботи.

Використані джерела

1. Инструкция инспекторам народных училищ // Земский сборник Черниговской губернии. – 1871. – № 12. – С. 10.
2. Свод постановлений Новгородсеверского земского собрания 1867-1890 гг. по народному образованию // Земский сборник Черниговской губернии. – 1892. – № 2. – С. 125-126.
3. Свод постановлений Суражского земства по народному образованию с 1865 по 1893 г. // Земский сборник Черниговской губернии. – 1896. – № 5. – Приложение. – С. 1-227.

4. Свод постановлений Кролевецкого земства по народному образованию с 1865 по 1890 г. Сост. А.С. Клеппер // Земский сборник Черниговской губернии. – 1892. – № 11. – Приложение. – С. 1-252.
5. Доклад управы об открытии начальной земской женской школы // Журналы Борзнянского уездного земского собрания XXXVI очередной сессии 1900 г. – Чернигов, 1901. – С. 24-25.
6. Доклад об открытии ремесленных отделений по кузнечно-слесарному и столярному ремеслам // Журналы заседания Новгород-Северского уездного земского собрания сессии 1913 г. – Новгород-Северск, 1914. – С. 160-164.
7. Людмилинская учительская семинария // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 20. – С. 20.
8. Лубенец Т.Г. Программы предметов, преподаваемых в одноклассных и двухклассных училищах и занятий в детских садах / Т.Г. Лубенец – К. : Польза, 1911. – 105 с.
9. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии еврейских учебных заведений за 1912 год // Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1912 год. – К. : Лито-типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К^о Киевское отделение, Караваевская ул., д. №5, 1913. – С. 1-4.

Ogienko D.

ORGANIZATION-METHODICAL BASES OF LABOUR EDUCATION OF
THE GIRLS' IN PRIMARY SCHOOLS CHERNIHIV PROVINCE
(OF THE XIX CENTURY – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)

The article focuses on the peculiarities of feature of labour education girls in primary schools Chernihiv province.

Key words: *labour training, labour education, needlework, Chernihiv province.*